

הרב אברהם סוחובולסקי

נטיעת כרמים כמצוות ישוב ארץ ישראל

א. ערך נטיעת אילנות בארץ ישראל

מצוות ישוב ארץ ישראל מצווה רבה היא, והיא מתפרטת למספר אופנים, להתיישבות ומגורים בארץ, וכן בזריעת ונטיעת שדותיה. נאמר בפסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) (בראשית פרק כו):

וירא אליו ה'. ויאמר אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אומר אליך. שכן שכונה. ד"א עשה שכונה בארץ זרע ונטע אילנות¹:
במדרש (ויקרא רבה פ' כה) מתבאר שבנטיעת אילנות, בנוסף לקיום מצוות ישוב א"י, יש בה ג"כ אחת מהדרכים להתדבקות במידותיו של הקב"ה.
ר"י ב"ר סימון פתח (דברים יג) אחרי ה' אלהיכם תלכו, וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחר הקב"ה אותו שכתוב בו (תהלים עז) בים דרך ושבילך במים רבים ואתה אומר אחרי ה' תלכו, ובו תדבקו וכי אפשר לב"ו לעלות לשמים ולהדבק בשכינה אותו שכתוב בו (דברים ד) כי ה' אלהיך אש אוכלה וכתוב (דניאל ז) כורסיה שביבין דינור וכת' (שם) נהר דינור נגד ונפק מן קדמוהי ואתה אומר ובו תדבקו אלא מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא

1. וכן נזכר בילקוט שמעוני (פרשת תולדות רמז קיא) אל תרד מצרימה שכן בארץ עשה שכונה בארץ הוי זרע הוי נטע.

במטע תחלה הה"ד (בראשית ב) ויטע ה' אלהים גן בעדן, אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה הה"ד כי תבאו אל הארץ (ונטעתם כל עץ מאכל).

וכן מסופר על הרב קוק זצ"ל² שבחגיגת מטעים במגדיאל (כיום הוד השרון), נתכבד הרב בנטיעה הראשונה. וכשקם והלך לנטוע התרגש מאוד, עיניו זלגו דמעות ופניו היו כלפיד אש. כשהגישו לו את המעדר, סירב לקחתו, והתכופף ובידיו טיפל ברגבי האדמה, כשכולו נתון ברעדת קודש. אחד מהמקורבים הרשה לעצמו לשאול את הרב, מדוע הוא מתרגש כל כך? והרב השיב ואמר:

נטיעת עץ פרי בארץ ישראל, אין זו סתם פעולה חקלאית רגילה, זוהי התדבקות במידותיו של הקב"ה, שאף הוא התעסק במטע תחילה.

אך עדיין יש לברר האם גם בנטיעת כרם יין יש את כל המעלות האלו, או שמא יש בנטיעת כרם יין צדדים שליליים כפי שיבואר לקמן, ואולי ראוי להימנע מנטיעתם.

את היחס והערך לנטיעת כרם יין, ננסה ללמוד מתוך ביאור הפרשנים, את נטיעת הכרם יין הראשון שניטע ע"י נח, לאחר שיצא מן התיבה.

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם: וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה:³

התוצאה ממעשה הנטיעה לכל הדעות הייתה שלילית, נח השתכר ובן בנו כנען בן חם נתקלל. אך בביאור מה היתה הנקודה היסודית השורשית השלילית, שהביאה לתוצאה השלילית הזאת, מצאנו מספר הבנות בפרשנים.

ב. נטיעת כרם מעשה שלילי – נטיעה שאין בה תקנה

במדרש רבה נאמר (פרשה לו ד"ה ג):

ויחל נח איש האדמה, נתחלל ונעשה חולין למה ויטע כרם לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה לא יחור אחד ולא גרופית

2. מועדי הראי"ה שירת האילנות עמ' רכב

3. בראשית פרק ט כ-כא

אחת, אלא ויטע כרם, ומהיכן היה לו, א"ר אבא בר כהנא הכניס עמו זמורות ונטיעות, ויחורים של תאנה, וגרופיות לזיתים. המדרש מבאר את לשון הפסוק "ויחל נח" מלשון חולין, והנקודה השלילית היסודית במעשה זה היה, שנח לא היה צריך לטעת כרם שאין בהם תקנה לעולם (ותיקון לעולם), אלא ליטע מין אחר כגון ייחור של תאנה או גרופית של זית שיש בהם תקנה לעולם.

וכן כתב המזרחי (ד"ה ויחל):

בבראשית רבה משום דויטע כרם, בגנותו קא מיירי, שלא היה לו ליטע דבר שיש בו השחתה.

וכן ניתן לדייק מדברי עובר גלילאה בגמ' (סנהדרין ע"א):

דריש עובר גלילאה: **שלוש עשרה ווי"ן** נאמר בין **ויחל** נח איש האדמה **ויטע** כרם **וישת** מן היין **וישכר** ו**יתגל** בתוך אהלו **וירא** חם אבי כנען את ערות אביו **ויגד** לשני אחיו **בחוץ ויקח** שם ו**יפת** את השמלה **וישימו** על שכם שניהם **וילכו** אחרנית **ויכסו** את ערות אביהם **ופניהם וגו' וייקץ** נח מיינו **וידע** את אשר עשה לו בנו הקטן.

ומבאר רש"י (ד"ה י"ג ווי"ן): "לשון וי"ן"

הרי הקינה מתחילה כבר מהמילים "ויחל נח... ויטע כרם", נמצאנו למדים שכבר בנטיעה היה מעשה שלילי שיש לקונן עליו⁴.

אך הבנה זו קשה, כיצד אפשר לשלול נטיעת זמורות של גפן, הרי הקב"ה ציווה את נח קודם המבול להכניס זמורות של גפן לתיבה כדי לנוטעם לאחר המבול (בראשית ו כא).

ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל

ומובא במדרש (בראשית רבה פרשה לא, יד):

ואתה קח לך... ר' לוי אמר הכניס עמו זמורות לנטיעות, יחורים לתאנים, גרופיות לזיתים.

4. וכן כתב בספר כד הקמח (שלחן של ארבע עמ' קז) "ובמסכת סנהדרין י"ג ויין נאמרו על היין והם נזכרים בפ' נח, וכתוב ויחל נח איש האדמה ויטע כרם, ביאורו **משעה שהתחיל לנטוע כרם עשה קדושתו חול** זהו לשון ויחל שהוא כולל לשון התחלה ולשון חילול, והנה בסיבת היין נתקלל שלישי העולם.

ג. תחילת נטיעה ע"י כרם ולא מין אחר-מעשה שלילי

אלא יש לדקדק שהנקודה השלילית היסודית במעשה זה היתה לא בעצם נטיעת זמורות של גפן ונטיעת כרם יין, אלא שתחילת נטיעת עצים לאחר המבול היה במין זה ולא במין אחר. נח היה צריך להתחיל בנטיעת מינים האחרים, ולא בנטיעת זמורות של גפן ובנטיעת כרם.
וכן כתב רש"י (בראשית ט, כ):

ויחל - עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת:

איש האדמה - אדוני האדמה, כמו (רות א ג) איש נעמי:

ויטע כרם - כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים:

וכן כתב הספורנו (בראשית ט, כ):

ויחל נח- **התחיל בפועל בלתי נאות**, ולכן נמשכו מזה מעשים אשר לא יעשו. כי אומנם מעט מן הקלקול בהתחלה יסבב הרבה ממנו בסוף. כמו שיקרה בחוכמות מהטעות בהתחלה. וזה בעצמו הורה באמרו ויחל העם לזנות.

ויחל נח - נעשה חולין, משום שהיה צריך לעסוק תחילה בנטיעה אחרת ולא בגפן. טעם לדבר, ההתעסקות בגפן בתחילה, מבטא את הרצון של נח ליין, שיש בו סכנות מרובות. ומן הראוי להתחיל את עבודת הנטיעה, בדבר שכל עניינו לתועלת וליישוב העולם, ולא בנטיעת כרם יין שיש בו סכנות רבות. אכן המדרש מדגיש עד כמה נח היה להוט אחר היין (בראשית רבה פרשה לו ד"ה ד):

א"ר חייא בר אבא **בו ביום נטע, בו ביום שתה, בו ביום נתבזה**,
ויתגל בתוך אהלו,

ומעיר האבן עזרא (בראשית ט, כ):

והדרש שביום שנטעו שתה מיינו, **יש לו סוד ואיננו כמשמעו**. וכן

ותהר האשה ותלד בן (שמות ב, ב), **לא היה ביום אחד:**

כוונת המדרש להדגיש, שכל עיסוקו בנטיעת הכרם היה לצורך התוצרת, לצורך שתיית היין. נח ריכז כל מחשבותיו ועיסוקו בשתיית היין, עד שלא חש באריכות

5. וכן ביאר השפתי חכמים (בראשית ט כ אות ב), עץ יוסף ד"ה נתחלל "הטעם שלא הווה ליה להתחיל בדבר תקלה שכמה פעמים היין מביר תקלה"

הזמן שיש בתהליך זה, עד שנחשב בעיניו, שכל התהליך נעשה במיידית, ביום אחד. רעיון כעין זה מצאנו לקמן התורה, בתיאור העבודה של יעקב עבור רחל. אף שהיה שבע שנים מ"מ התורה מציינת זאת "ויהיו בעיניו כימים אחדים"⁶. וזאת משום שיעקב יעד את כל עבודתו עבור לקיחת רחל נחשב בעיניו כל הזמן שעבר כימים אחדים בלבד.

כדברי הרד"ק (בראשית כט כ):

אמר כל כך היה אוהב אותה, כי אחר שעבד בעבורה שבע שנים היה קל בעיניו כאילו עבד שבעה ימים.

ד. נטיעת כרם לכתחילה מעשה ערכי אך שתיית היין מעשה שלילי

יש פרשנים שביארו את המילה "ויחל" מלשון התחלה לא מלשון חולין. לפי הבנה זו אין לייחס צד שלילי בנטיעת הכרם אלא יש מעשה אחר של נח, וז"ל הרמב"ן (בראשית ט, כ):

וטעם ויחל - כי הוא החל לנטוע כרמים, כי הראשונים נטעו גפן, והוא החל לנטוע גפנים רבים שורות שורות הנקרא "כרם", כי ברצותו **בין** לא נטע הגפן כשאר האילנות, ועשה כרם⁷:

וכן כתב הרד"ק (בראשית ט, כ-כא):

ויחל נח איש האדמה - כמו שכתבנו בפרשה ראשונה, כי נח התעסק בעבודת האדמה והתחכם בה, ועתה אחר המבול התחכם עוד לנטוע הגפנים רבים יחד ולעשות מן הענבים יין, כי עד הנה לא היו שותים יין אלא אוכלים הענבים כשאר הפירות. ונח היה תחילה לנטועי כרם. ומה שאמר ויחל נח ונטע... פירושו החל העבודה הזאת ונטע כרם... ועוד היה הסיפור הזה להזהיר על משתה היין ושלא לשגות בו, כי הוא מפסיד הדעת, כי אם ישתה חי וישתכר ממנו יגב המוח מבלבול המחשבה ויבוא לידי שיגעון. וכמה

6. בראשית כט, כ

7. וכן בפירוש הר"ן על התורה (בראשית ט כ-כא ד"ה ויחל) "ואמר שהוא התחיל לטעות כרמים, כי הראשונים היו נוטעים גפן יחידית לבד שלא מכוונים כי אם אכילת פריה, אבל נח למה שהשתוקק אל היין, נטע כרם שורות שורות, ולא הבתו היין קרה לו מה שקרה".

הפליג שלמה בגנותו (משלי כג) וכן הנביאים, לפיכך בא סיפור ממנו בתורה לספר בגנותו, כי הראשון ששתה ממנו נשתכר בו ונשתבשה דעתו עד שנתגלתה ערוותו והוא לא ידע. וישת מן היין - שתה בלא מידה עד שנשתכר ונתבזה.

מתבאר מדבריהם, שהפסוק הראשון (פס' כ) "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם", אין שום צד שלילי. משמעות הפסוק, שנח היה הראשון הנוטע כרם יין - נטיעת גפנים רבים יחד ולעשות מן הענבים יין. כי עד הנה לא היו שותים יין אלא אוכלים הענבים כשאר הפירות. ונח היה תחילה לנוטעי כרם. ורק מהפסוק השני (פס' כא) מתחיל להתבאר מהי הנקודה השלילית שהיה במעשה זה "וַיִּשְׁתֵּי מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּרוּ וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלָה".

לפי הסבר זה אין חיסרון בנטיעת גפן אפילו בתחילה, קודם למינים אחרים. ואף אין חיסרון בנטיעת כרם ליין, אלא שתיית היין היא הנקודה השלילית היסודית למעשה נח.

הבנה זו מובלטת במיוחד בדברי המלבי"ם (בראשית ט, כ-כא):

ויחל נח - אמר שנח נטע כרם לא כדי לשכור ולסבאה, רק מצד שהיה איש האדמה, ר"ל אדון של האדמה שכל האדמה היתה שלו והיה מוטל עליו לעבדה ולהכינה, ונח היה בקי ואומן במלאכת האדמה ונטע כרם לטובת כלל הישוב, שהגפן חשוב וקובע ברכב לעצמו.

וישת - אבל ע"י ששתה מן יין נתגלגל ששתה יותר מדאי ונשתכר, עד שנתגלה הפך מאב הראשון שאחר אכילת עץ הדעת (שהיה גפן לדעת קצת) הכיר בגנות הערווה.

הרי שנטיעת הכרם לא רק שאין בה חסרון אלא יש בה ערך לטובת כלל הישוב, ושתיות היין יתר על המידה היא הנקודה השלילית השורשית.

מדברי הגמ' (סנהדרין ע ע"א) אפשר ג"כ לדייק שהנקודה השורשית השלילית במעשה נח היה שתיית היין ולא נטיעת הכרם וז"ל:

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם אמר רב חסדא אמר רב עוקבא, ואמרי לה מר עוקבא אמר רבי זכאי: אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח: נח, לא היה לך ללמוד מאדם הראשון, שלא גרם לו אלא יין. כמאן דאמר אותו אילן שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה. דתניא, רבי

מאיר אומר: אותו אילן שאכל אדם הראשון ממנו גפן היה, שאין לך דבר שמביא יללה לאדם אלא יין.

מבאר רש"י:

איש האדמה - אמאי קרי ליה איש האדמה - על ידי שהוכיחו הקדוש ברוך הוא: היה לו ללמוד מאיש האדמה, דהיינו אדם הראשון, שהיין **קנס עליו מיתה**.

וכן המשך הגמ' שם משמע ששתיית היין הוא המעשה השלילי של נח (סנהדרין ע

ע"ב) וז"ל:

אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין אל למלכים אמרה לו: מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים ואומרים למה לנו אל, ולרוזנים אי שכר - מי שכל רזי עולם גלויים לו ישתה יין וישתכר? איכא דאמרי: מי שכל רוזני עולם משכימין לפתחו ישתה יין וישתכר? אמר רבי יצחק: מניין שחזר שלמה והודה לאמו - דכתיב כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, **כי בער אנכי מאיש - מנח**, דכתיב ויחל נח איש האדמה, ולא בינת אדם לי - זה אדם הראשון.

הגמ' משווה את מעשה השלילי של נח למעשה השלילי שעשה אדם הראשון. ובמעשה אדם הראשון כלל לא היתה נטיעה, אלא רק אכילת הגפן או שתיית היין. והשוואת הגמ' היא בין אכילת הגפן או שתיית היין של אדם הראשון לשתיית היין של נח. על כן נראה, שבעצם נטיעה גפנים ועשית כרם של נח לא היה בה שום פגם, אלא המשך המעשה "**וישת מן היין וישכר**", השתייה והשכרות היא הנקודה השורשית השלילית במעשהו של נח, ונח היה צריך ללמוד זאת מאדם הראשון ולא לשתות יין. וכן שלמה שאומר "כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי" מתייחס לשתיית היין, וכוונתו שהוא בער יותר מנח ומאדם הראשון, שלא נמנעו משתיית יין, והוא לא למד מכשלונותיהם שנבעו מיין.

ה. נטיעת כרמים ביטוי למעשה מצוותי

לעומת מה שהתבאר ממעשה נח שיש בנטיעת כרם בעייתיות מסוימת, בגמ' (בבא בתרא יד ע"א) מסופר מעשה שמבטא את הערך הגדול שיש בנטיעת כרם וז"ל: אמרו ליה רבנן לרב המנונא כתב רבי אמי ד' מאה ספרי תורה אמר להו דילמא תורה צוה לנו משה כתב **א"ל רבא לר' זירא**

**נטע ר' ינאי ארבע מאה כרמי א"ל דילמא שתים כנגד שתים
ואחת יוצא זנב**

רש"י ד"ה שתים כנגד שתים:

שתי גפנים כנגד שתים וא' יוצא זנב בכך קרוי כרם לגבי לחזור
עליו מעורכי המלחמה במסכת סוטה.
הראשונים ביארו שמעשהו של רבי ינאי היה מטעם מצוות יישוב ארץ ישראל
וז"ל הראב"ד⁸:

וכן הא דר' ינאי דנטע שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב בד'
מאה כרמי, משום יישוב ארץ ישראל הוא דעבד, ומעלים עליו
כאילו נטעה כולה

וכן באר הריטב"א (ב"ב יד ע"א) ד"ה ומאי דאסהיד:

סיפרו בשבחי דעביד הכי משום ישוב ארץ ישראל, ומשום דהווי
גוזמא דאם כן תורתן אימתי נעשית, הוצרכו לומר דדילמא
שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב דחשוב כרם לכל הלכות
כרם עבד הכי בארץ ישראל, והעלה עליו כאילו נטעה כולה.

וכן המאירי (ב"ב יד ע"א ד"ה הנוטע):

הנוטע גפנים שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב הרי זה כרם
וחוזר עליה מעורכי המלחמה כמו שיתבאר במקומו. והנוטע
הרבה מכיוצא באלו בארץ ישראל קיים מצות חבובה.

וכן נבואות הגאולה מתאפיינות בזריעת שדות ונטיעת כרמים כגון בירמיהו (פרק
לא א-ד):

כֹּה אָמַר ה' מֵצֵא חֵן בַּמִּדְבָּר עִם שְׂרִידֵי חֶרֶב הַלֹּחֵף לְהַרְגִיעוּ יִשְׂרָאֵל:
מֵרְחוֹק ה' נִרְאָה לִי וְאַהֲבַת עוֹלָם אֶהְבֶּתִיךָ עַל כֵּן מִשְׁכַּתִּיךָ חֶסֶד:
עוֹד אֶבְנֶנּוּ וְנִבְנִית בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל עוֹד תַּעֲדִי תַפִּיךָ וְיִצְאֵת בְּמַחֲלָל
מִשְׁחָקִים: עוֹד תִּטְעֵי כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרוֹן נָטְעוּ נְטָעִים וְחָלְלוּ:

8. הובא בשיטה מקובצת ב"ב יד ע"א, וכן כתב הרשב"א (ב"ב יד ע"א ד"ה דילמא): דמשום
יישוב ארץ ישראל הוא דעביד, ומעלין עליו כאילו נטעה כולה, וכן בחידושי הר"ן (ב"ב יד
ע"א): וכן הא דר' ינאי דנטע ד' מאה כרמי שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב, משום יישוב
ארץ ישראל הוא דעבד, שמעלין עליו כאלו נטעה כלה.

וביאר הרד"ק (פסוק ד)

עוד תטעי כרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וחללו - נטעו עבר במקום עתיד דרך העולם לנטוע הכרמים בהרים כי יהיה מהם היין משובח ובהיותם פוחדים בארצם מאויביהם היו יראים לצאת לכרמים כל שכן לטעת כמו שאמר בחצים ובקשת יבאו שמה ועתה הבטיחם שיהיה להם שלוח גדולה ויטעו כרמים להם ויחללו בשנה הרביעית כמשפט פדיון פירות הכרמי' ועושים אותן חולין והיו מותרין לזר לאכלן אחר החלול וזכר החלול לפי שהיא במשתה ובשירים כמו שאמר קדש הלולים ובזמן הפחד לא יעשה אדם הלולים ומה שזכר שמרון לפי שהיו שם בפחד האויב ימים רבים במצור ובמצוק:

וכן נמצא בנבואת עמוס (פרק ט יג-טו)

הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְנִגַּשׁ חוֹרֵשׁ בְּקֶצֶר וְדֶרֶךְ עֲנָבִים בְּמִלְשָׁה הַזֶּרַע וְהִטִּיפוּ הַהָרִים עָסִיס וְכָל הַגְּבְעוֹת תִּתְמוּגְגְנָה: וְשָׁבְתִי אֶת שְׁבוֹת עַמִּי יִשְׂרָאֵל וּבְנוּ עָרִים נְשֻׁמוֹת וַיֵּשְׁבוּ וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׁתוּ אֶת יַיִנָם וְעָשׂוּ גִנוֹת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיהֶם: וְנִטְעַתִּים עַל אֲדָמָתָם וְלֹא יִנְתָּשׁוּ עוֹד מֵעַל אֲדָמָתָם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם אָמַר ה' אֱלֹהֵיךְ:

הרי שנטיעת הכרם מעלה גדולה יש בה והצלחת הכרם מסימני הגאולה היא.

1. ביאור שתי ההתייחסויות לנטיעת כרם

על מנת ליישב את שתי ההתייחסויות השונות לנטיעת הכרם. מצד אחד, ממעשה ר' ינאי נמצאנו למדים שיש בדבר מצווה רבה. ומצד אחר, ממעשה נח נראה שיש בדבר צד שלילי. נראה לחלק בין שני המעשים במספר אופנים: במעשה נח הצד השלילי היה השתייה המרובה ולא במעשה הנטיעה, כפי שביארו לעיל מקצת מן המפרשים. כמו כן לשיטת הפרשים שביארו, שבנטיעה עצמה היה מעשה שלילי. יש לחלק ולומר, דווקא במעשה נח, שלא ברור שהיה בארץ ישראל (התיבה נחה על הרי אררט ושם היה נח ביציאתו מן התיבה). ואף אם היה בארץ ישראל, עדין לא התגלה בפועל, הערך של מצוות יישוב ארץ ישראל. הן מצד האישים, שלא התגלה עדיין אברהם אבינו, והן מצד הארץ, שעדין לא התגלתה קדושתה, אלא רק בימי אברהם אבינו שיצווה ע"י הקב"ה "לך לך... אל הארץ אשר אראך". אך מעשה דר' ינאי היה משום קיום מצווה רבה של יישוב ארץ ישראל.